

Kültür ve İletişim

culture&communication

Yıl: 27 Sayı: 54 (Year: 27 Issue: 54)

Eylül 2024 - Mart 2025 (September 2024 - March 2025)

E-ISSN: 2149-9098

2024, 27(2): 518-525

****Kitap Değerlendirmesi****

Diyalektik Materyalizm

Sercan EKLEMEZLER*

Henri Lefebvre, *Diyalektik Materyalizm*, Çev., Barış Yıldırım, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2018, 116 sayfa.

Diyalektik, kavramsallaştırılmasındaki tüm farklılıklarla birlikte, Heraklitos'tan Sokrates, Platon ve Aristoteles'e oradan da Immanuel Kant'a, G. R. Friedrich Hegel'e ve Karl Marx'ın diyalektik materyalizmine kadar uzun bir yol izlemiştir (Thalheimer, 2013; Coşkun, 2021). Felsefe tarihinde önemli bir yere sahip olan diyalektik, ancak Hegel ve Marx ile birlikte gerçekliğin oluşuna karşılık gelen bir kavram (Ollman ve Smith, 2013: 15) ve bilimsel bilgiye ulaşmada bir yol olarak konumlandırılmıştır. Ingo Elbe'nin (2018) geleneksel bilinç felsefesinin ikiliklerinden biri olarak nitelediği gerçekliğin zihinsel mi yoksa maddi süreçlerin mi ürünü olduğuna dair tartışmada Marx (2011), Hegel'in aksine diyalektiği, doğa ve insan toplumlarına dair maddi olguların üretimiyle açıklamıştır. Henri Lefebvre ise bu incelemeye konu olan eserinde (2018) Marx'ın ve Friedrich Engels'in eserleri üzerinden diyalektik materyalizm düşüncesinin oluşumunun diyalektik sürecini ele almış; yabancılaşmayla birlikte insanın üretimi kavramlarını Marksizm'in gündemine taşımıştır.

Lefebvre, *Diyalektik Materyalizm* ([1940] 2018) adlı eserini yayınladığı sırada 1928 yılından beri Fransız Komünist Partisi üyesiydi ve aynı yıl, 1940'ta, Fransız Direnişi'ne katılmıştı. Eserin bu çalışmada ele alınan Türkçe çevirisiyse, 1962 tarihli Fransızca beşinci baskısından yapılmıştır. Dolayısıyla "Diyalektik Çelişki" ve "İnsanın Üretimi" bölümlerinden oluşan ana metin dışında, Lefebvre'in beşinci baskıya

* Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Orcid no: 0000-0003-3198-8413, sercan.eklemeszler@btu.edu.tr

önsözünü de içermektedir. Önsözde, kitabın “insani ve toplumsal gerçekliğin içindeki diyalektik hareketi temel aldığı” ve “dogmatiklerle dogmatizm eleştirisi arasında geçen çetin mücadelenin belirli bir evresini temsil ettiği” ifade edilmektedir (10). Hem kitabın hem de beşinci baskı için önsözün yazıldığı dönemler dogmatik, resmi ya da kurumsal Marksizm’in Sovyetler Birliği içerisinde iktidarı elinde bulundurduğu döneme denk düşmektedir ve mücadele tüm canlılığıyla sürmektedir.

Lefebvre, dogmatik Marksizm’in sahip olduğu tekçi yönelimle, dünyanın kesin görünümünü elde etmeyi sağlayacak bir doğa felsefesi olma iddiasından bahseder. Bu yönelimin nedenleri arasında başta *1844 El Yazmaları* olmak üzere Marx’ın gençlik eserlerine (bkz. *Feuerbach Üzerine Tezler*, *Alman İdeolojisi* vd.) duyulan kuşkuyu ve yabancılaşma, praxis, bütünlüklü insan kavramlarına karşı var olan direnci sayar. Söz konusu kavramların bizzat kendisinin de içinde bulunduğu ve dogmatizmle mücadele eden kamp tarafından keşfedildiğini de ekler (10-12). Ayrıca dogmatik Marksizm, mantık ve söylemin üzerinden atlayarak diyalektiğin yasalarını açıkça gözlemlenebilen doğa yasalarına eşitlemiştir. Bu yaklaşım, ekonomizm gibi indirgemeleri, teknokratik bir Marksizm’i ve toplumsal sorunların bir kenara itilmesini beraberinde getirmiştir. Buna karşın Lefebvre eserinde, ekonomizme karşı duruşunu sık sık dillendirir. Toplumsal diyalektiği temel alır; ancak doğanın diyalektiği tezinin de kabul edilemez olduğunu iddia etmeyip yalnızca merkezi önemde olmasını yadsır (7-10).

Özellikle Batı Marksizminde, Lefebvre’in (2018) de dâhil olduğu bazı karşıt görüşler bulunmakla birlikte, Engels’in Marx’tan ayrıldığı nokta olarak öne sürülen (Erdem, 2005; Adorno, 2016: 136; Elbe, 2018) doğanın diyalektiği tezi, Marksizm’e yöneltilen eleştirilerin merkezinde yer almıştır (Gedik, 2015: 113). Oysa Marx’ın kendi ontolojisinin bir toplumsal değişim teorisini olduğu kadar materyalist bir doğa tarihi kuramını da içerdiğini ileri sürmek mümkündür (Gedik, 2015: 110-119; Nalçacı, 2018; Coşkun, 2021: 170). Lefebvre, eserinde (2018: 91) bu tezi ileri sürmekle kalmaz, yaşamın ve bilimin temellerinin birliği hakkında *1844 Elyazmaları*’ndan yaptığı alıntılar ve bilimlerdeki pratik yaklaşım örnekleriyle diyalektik materyalizmin evrensel bir çaba mertebesine yükselişine hakkını teslim eder. Diğer taraftan, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin amaç ve yöntemlerindeki farklılığa işaret etmeyi de ihmal etmez (73).

Lefebvre, Marx için asıl olanın sistematik felsefenin eleştirisi ve toplumsal praksisle yüzleşmesi olduğunu belirtir. Kendisi de kitabının “Diyalektik Çelişki” isimli ilk bölümüne formel mantığın idealizmle malul oluşunu eleştirerek başlar. Tamamen içeriksiz bir soyutlamanın imkânsızlığını gösterir. Sonrasında Hegel’in izleğindeki diyalektiği ortaya koyar. Hegel’in düşüncesinde farklar ve çelişkilerin içinden sürekli bir birliğin çıkarıldığını yazan Lefebvre, Hegel’in birlik (sentez) arayışının tarihsel koşulların bir ürünü olduğunu savunur (21-25). Ona göre, bu birlik Prusya devletidir (39). Birinci bölümün ilk alt başlığında Hegelci diyalektiğin ya da düşünceyi kapsayıp kuşatma iddiasındaki Hegelci metafiziğin eleştirisine yer verilir. Eleştirinin temelinde Hegelci diyalektikte çelişki ve oluşun varlık ya da hiçliğe dair bir birlikte eriyişi ve içeriğin paranteze alınışı vardır. Ona göre, Hegelciliğin, içeriği tinin kuşatıcılığında düşünceye indirgemesinde, formel mantığa benzer şekilde, eyleme, pratiğe, deneyime, yaşama ve yaratıcılığa yer yoktur. Lefebvre bu bağlamda rasyonel düşüncenin eyleme, doğaya, kendiliğindenliğe, çeşitli kültürlere, yeni içeriklere yer açılarak aşılması gerektiğini ileri sürer (31-40).

“Tarihsel Materyalizm” alt başlığında Marx’ın, Hegel’in *Fenomenoloji*’sini ters yüz edişi anlatılır. Hegel, insanın yabancılaşmasını ürettiği şeylerde ve onlara sahip oluşunda; yabancılaşmadan kurtuluşunu ise servet, özel mülkiyet, devlet ve din gibi insanı kendi ürünlerine boyun eğdiren dışsallıklarda bulmuştur. Marx’ın teorisindeyse, yabancılaşma nesnel dünyasında değil, onlara sahip olamayan insanın durumundadır. Düşüncede, felsefi düzeyde değil nesnel bir eylemle aşılmalıdır. Bu doğrultuda Lefebvre, Marx’ın *1844 Elyazmaları*’nda diyalektik mantığı reddedip yabancılaşma teorisiniyse derin bir biçimde değiştirerek de olsa kabul ettiğini aktarır (40-44). Lefebvre, yabancılaşmayı insan gelişiminin bir uğrağı olarak görür. Ekonomizme düşmeksizin gerçekliği parçalayanın yalnızca zenginlik ve yoksunluk değil; dini bilinç ya da kötü bir dünyevi bilinç, soyut kültür, kültür yoksunluğu, devlet ve fiili baskı olabileceğini ekler. Ona göre zenginlik, devlet ya da kültür kendinde kötü değildir; bunların birer fetiş olarak insanın karşısına dikilip yabancılaşmasını hazırlamasıysa biçime dairdir, içeriğe değil. Lefebvre yabancılaşmanın olumsuzlaması için “bireylerin özgür ortaklığına, zenginliklerin verdiği hazzı, örgütleyici bir gücü, kültürü, topluluk hissini dâhil etmeyi” önerir (68). Çözümü ya da diğer bir deyişle üçüncü terimi, teoriyi ve düşünceyi dışlamaksızın ve bir ihtimal

olarak dramatik ve şiirsel gerçek hayatın, eylemin, praksisin içerisinde aramak gerektiğini tekrarlar (72-76).

Tarihsel materyalizm teorisi, söz konusu olduğunda, Ludwig A. Feuerbach'ın düşünsel mirası önemli bir basamak teşkil eder. Lefebvre'e göre Marx, Feuerbach'ın felsefeyi insanın yabancılaşmasının bir biçimi olarak görüp mahkûm edişini, insanın insanla olan ilişkisini merkeze alarak materyalizmi kuruluşunu, doğa ve yaşayan insanı teorisinin merkezine taşıyışını takdir eder. Lefebvre'se Feuerbach'ı aşkı ve dostluğu idealize etmekle eleştirir (45-47). Diğer taraftan bu eleştiriye konu eserinde aşkı ve dostluğu bilgi ve eylem gibi özgürleştirici potansiyele sahip insanın içindeki sınırsızlıklar olarak tanımlar (92). Daha sonraki çalışmalarında bu olguları yine özgürleştirici oluşları nedeniyle gündelik gerçekliği kıran "momentler" olarak konumlandırır (Lefebvre, 2019a: 366). Ayrıca, Lefebvre'in oluşun, "hem sürekli bir gelişim (bir evrim) hem de sıçramalarla, ani başkalaşımmlarla, alt üst oluşlarla" dolu olduğu ifadesinde (29) sonraki "moment" kavramsallaştırmasının izlerini görmek de mümkündür.

Marx ve Engels (2004) bilincin yaşamı değil yaşamın bilinci belirlediği savıyla özetlenen tarihsel materyalist anlayışla, iş bölümünün ve mülkiyetin insanın gerçek yabancılaşmasını üretme sürecini ele alır. Lefebvre'e göre tarihsel materyalizm, kendini yaratan "pratik insanın" yabancılaşmasını konu edinir ve farklı dönemlere hapsolmadan, tarihsel gelişmenin incelenmesinden yola çıkarak evrenseli kurma peşindedir (49). Lefebvre'in iddiası, tarihsel materyalizmin, diyalektik anlayışın tarihe veya topluma uygulanması olduğu savlarından (Sezgin, 1989; Nalçacı, 2018) farklıdır. O, gençlik dönemi eserlerinde henüz Marx'ın düşüncesinde diyalektik materyalizmin mevcut olmadığını; Marx'ın çalışmalarına yalnızca tarihsel materyalizmin yön verdiğini ifade eder. Lefebvre, Marx'ın diyalektik yöntemi doktora tezinden sonra, *Ekonomi Politüğün Eleştirisine Katkı ve Kapital'in* hazırlık çalışmaları sırasında tekrar bulup rehabilite ettiği fikrindedir (55-56). "Öğretinin Birliği" alt başlığında Lefebvre, diyalektik materyalizmin gelişme sürecinin kendi diyalektik biçimini ileri sürer. Ona göre, Marksizm öncelikle materyalizm ya da tutarlı bir ampirizm adına Hegelci mantığı olumsuzlamış ve sonrasında diyalektik materyalizmle onu aşmıştır. Lefebvre'in birinci bölüm boyunca asıl üzerinde durduğu da bu diyalektik sürecin kendisidir (69).

Kitabın “İnsanın Üretimi” isimli ikinci ve Lefebvre’ye göre esas (10) bölümünde özne ve nesneye dair diyalektik bir anlayış serimlenir. Lefebvre’in sonraki çalışmalarının (bkz. 2019b) temelindeki ürün kavramının buradaki nesne ve zihinsel faaliyetin aşılması olarak Marx’tan ödünç alındığı gözükmektedir (80-84). Lefebvre, ürüne dair ilişkisel bir bütünlük anlayışına sahiptir ve bütün doğa ve coğrafi manzaranın bir ürün olduğu yönündeki tezini daha bu yapıtında sergiler (88-89). *1844 El Yazması*’na referansla insanın üretiminin verili bir biyolojik ve maddi doğa üzerine kurulduğunu yazar. Üretici faaliyetin en derin çelişkisi olarak, “tabi kısım” adını verdiği insan dünyası ve insanın yalıtıp, yönlendirip, sağlamaştırmadığı kendi içindeki ya da doğadaki uçsuz bucaksız “tabi olmayan kısım” arasındaki çelişkiyi sunar. İnsan doğasını doğanın içinden çıkan olay, biçim ve ritimlerin sağlamaştırmasıyla oluşmuş olarak görür; ancak doğayı bir kendiliğindenlik değil praksisin bir ürünü olarak tasavvur etme gerekliliğini ekleyerek diyalektik düşünceyi sürdürür (99). Lefebvre ([1974] 2019b) 1974’te kaleme alacağı mekânın üretimine dair teorisinde insanın tersine mekâna dair verili, doğal bir başlangıç, köken iddiasından vazgeçer. Mekânın başlangıcından beri toplumsal olduğunu vurgular. Dolayısıyla Lefebvre’in teorik üretiminde maddi, materyal olan kaybolmazken toplumsal olana dair vurgunun zaman içerisinde ilksel olanı da içerecek şekilde genişlediğini görmek mümkündür. Lefebvre, üretken faaliyet ve toplumsal emeğin kol emeğiyle sınırlandırılmayacağını ifade ederek, üretim kavramına Marx’ın ve Engels’in işaret ettiği; ama açıkça geliştirmedeği bütünsel anlamını geri verir. İnsanın kendi kendisini yaratması olarak bütüncül bir üretim kavramını, *1844 El Yazmaları*’dan alıntıladiğı “dünya tarihi dedikleri, insanın insan emeğiyle üretilmesinden ibarettir” ifadesiyle temellendirir (90). Lefebvre, din ve estetik ifadelerin aksine, hem insanın içinde hem de dışındaki tabi olmayan kısmı insan dünyasına tabi kılacak olanın bilimsel bilinç olabileceğini iddia eder. Aklın tabi olmayan kısma tamamen hükmedemediği takdirde yerini mitlere; vatan, ırk, devlet gibi toplumsal oluşumlara terk etmeye mahkûm olduğu çıkarımında bulunur. Lefebvre’in bazen akla ya da bilimsel bilinç gibi daha idealist tınısı olan kavramlara büyük olasılıklar atfetmesi ve ardından praksisle olumsuzlaması başta okuyucuya tutarsız gelse de bu diyalektik sergilemenin kendisidir.

Lefebvre, Marx’ın *1844 El Yazmaları* eserine hâkim olduğunu ifade ettiği, insana dair bütünsellik iddiasını paylaşır. O, bütünlüklü insanı “maddenin ve yaşamın tüm

enerjilerini, dünyanın tüm geçmiş ve geleceğini içinde barındıran, doğayı irade ve özgürlüğe dönüştüren” bir tasarım olarak ortaya koymuştur (100). Bütünlüklü insana ürünleri ve üretim güçlerini hâkimiyeti altına almasının yanında ideolojileri de aşmasını praksis içinde bir yol olarak göstermiştir. Bununla birlikte Lefebvre, yaşam tarzları ve kültürlerden bazılarına (özellikle Helen kültürüne) bütünlüklü insanın yenilenmiş, modern dünyasında yer açarken, kültürel seçiciliğinin nedenlerini açıklamaz. Lefebvre, kültürlerin ve yaşam tarzlarının kökeninde pratik yaşamdaki en mütevazı davranışların tekrarını ve birikimini gördüğünü ifade eder (105-106). Onun bu yaklaşımında, gündelik hayatın yabancılaşmasına dair 1947’de kaleme alacağı üç ciltlik *Gündelik Hayatın Eleştirisi* (2017a; 2017b; 2019a) isimli eserin temellerinin daha önceden oluştuğu görülmektedir. Lefebvre, kapsayıcı bir üretim teorisi ile insanın kendi gerçek özünü kavrayabileceğine, yaratıcı faaliyeti bir amaç olarak gerçekleştireceğine ve kendi üretiminin bilincine varabileceğine dair bir inanca sahiptir. Bu bilince ulaşarak yabancılaşmayı aşmanın ve oluş halindeki bütünlüklü insana ulaşmanın yolunun mevcut ekonomik ve toplumsal yapının değişmesinden geçtiğini vurgular (111). Bu vurgu, Marx ve Engels’in (2004) görüşleriyle koşuttur. Ona göre, bütünlüklü insan, insan topluluklarının ya da ulusların tarz, kültür ve geleneklerini ortadan kaldırma amacı gütmeksizin sınırlarından özgürleşip zenginleşerek “olası bireyselliklerin sınırsız çeşitliliği” arasında gelişecektir ya da bu olasılık hiç gerçekleşmeyecektir (113). Gerçekleşmeme ihtimaline açılan kapıyı, Hegel’in her tür çelişkinin tinin ileri doğru bir adımıyla çözüleceğine dair determinizminin karşıtı olarak yorumlamak mümkündür. Bu bağlamda Elbe’nin (2018) Marksist teorinin tarihsel bir zorunluluk, kendiliğinden bir kurtuluş ya da özgürleşme tanımlamadığı yönündeki ifadesi; Lefebvre’in yaklaşımını da içerir. Ancak, Lefebvre’in, bütünlüklü insan idealinin, Hegel’in oluş ve çelişkiyi ortadan kaldırdığını ileri sürdüğü düşünceleri (40) ile aynı yazgıyı paylaşmadığını göstermek güçtür. Bu bağlamda, Highmore (2002: 127) Lefebvre’in 1970’lerde ve 1980’lerdeki şenlik fikirleri ile buradaki evrensel bütünlüklü insan tasvirini birbirinden ayırarak ele alır. O’na göre düşünürün önceleri üzerinde durduğu bütünlüklü insan, yerini zamanla daha heterojen ve çoğulcu beklentilere bırakmak zorunda kalmıştır.

Lefebvre, Marksist teoride tarihsel materyalizmin ya da praksisin etkisini azaltanların karşısında durabilmiştir. Diğer yandan Batı Marksizminin kültür ve sanat gibi üst yapıya olan duyarlılığını paylaşmıştır. Onun Sitüasyonistlerle ilişki kurması,

1958 yılında Komünist Parti'den ihraç edilmesinden sonraya rastlansa da bu erken dönem eserinde dahi sanata tanıdığı ayrıcalıklı konum görülmektedir. Lefebvre, sanat için bütünlüklü eyleme ve insana ulaşmada ayrıcalıklı bir potansiyele işaret etmektedir (113). Düşünür, bu kitabından otuz dört yıl sonra ilk baskısı yapılan *Mekânın Üretimi* (2019b) eserinde mekânsal üçlü olarak tanımladığı mekânsal pratikler (algılanan mekân), mekânın temsilleri (tasarlanan mekân) ve temsil mekânları (yaşanan mekân) ile mekâna dair diyalektik materyalist bir teoriyi ortaya koymuştur. Lefebvre, eserini sonlandırırken problemleri gerçekten çözmek isteyen birinin bütünlüklü içeriği kavraması gerektiğini ifade eder (116). Bu da hem Hegel hem de Marx'ın mirası olan bütüncül düşünsel temelin, mekânın üretimi teorisine hâkim olmadan çok önce, burada oluştuğunu görmemizi sağlar. Son olarak kitabın biçimsel yönüne dair bir eleştiri yapmak gerekirse bu, bazen nerede Hegel'in, Marx'ın ve Engels'in nerede Lefebvre'in konuştuğunu anlamının güçleşmesiyle ilgili olacaktır.

Kaynakça

- Adorno, Theodor W. (2016). *Negatif Diyalektik*. Çev., Şeyda Öztürk. İstanbul: Metis Yayınları.
- Coşkun, Seyit (2021). "Anlama ve Açıklama Yöntemi Olarak Diyalektik: Hegel ve Marx." *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(32): 155-175.
- Elbe, Ingo (2018). "Marx, Marksizm ve Marksizmler Arasında: Marx'ın Teorisini Okuma Biçimleri." Çev., Sezer Karagöz. *Praksis*, 3(48): 144-161.
- Erdem, H. Haluk (2005). "Marx Felsefesinin Temel Kavramları ve Tarihsel-Diyalektik Materyalizm." *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 0(4): 27-41.
- Gedik, A. Cenk (2015). "Engel(s)iz Marsizm veya Marksizmde İki Kültür Problemine Dair Biz Müzik Bilimcinin Düşünceleri." *Bilim Üzerine Marksist Tartışmalar*. Ali Cenk Gedik (ed.) içinde. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı. 95-138.
- Highmore, Ben (2002). *Everyday Life and Cultural Theory: An Introduction*. New York: Routledge Publishing.
- Lefebvre, Henri (2017a). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*. Çev., Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, Henri (2017b). *Gündelik Hayatın Eleştirisi III: Moderniteden Modernizme (Gündelik Hayatın Meta-Felsefesi)*. Çev., Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, Henri (2018). *Diyalektik Materyalizm*. Çev., Barış Yıldırım. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, Henri (2019a). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II: Gündelik Hayat Sosyolojisinin Temelleri*. Çev., Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, Henri (2019b). *Mekânın Üretimi*. Çev., Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich (2004). *Alman İdeolojisi*. Çev. Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (2011). *Kapital I*. Çev., Alaattin Bilgi. Ankara: Sol Yayınları.

Nalçacı, Erhan (2018). "Marksizm'in Bilime Katkıları." *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 1(2): 79-86.

Ollman, Bertell ve Smith, Tony (2013). "Giriş." *Yeni Yüzyılda Diyalektik*. Çev., Şükrü Alpagut. Bertell Ollman ve Tony Smith (ed.) içinde. İstanbul: Yordam Kitap Yayınevi. 11-20.

Sezgin, Ömür (1989). *Marx, Kapital ve Diyalektik Materyalizm*. İstanbul: V Yayınları.

Thalheimer, August (2013). *Diyalektik Materyalizme Giriş*. Çev., Sevinç Altınçekiç. İstanbul: Yordam Kitap Yayınevi.